

نکته‌هایی از معارف حسینی

تحلیل تاریخی و حدیثی وصیت امام حسین علیه السلام به محمد بن حنفیه؛ بررسی اختلاف نسخه‌ها و تحول مفهوم «خلفای راشدین»

محمود ملکی^۱

از امام حسین علیه السلام روایت شده است که در وصیتی خطاب به برادرشان محمد بن حنفیه، دلیل خارج شدن از مدینه و حرکت به سوی مکه را تبعیت از سیره رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم، علی بن ابی طالب علیه السلام و خلفای راشدین دانسته است: «إِنِّي لَمْ أُخْرَجْ أَثِيرًا وَلَا بَطِرًا وَلَا مُفْسِدًا وَلَا ظَالِمًا، وَإِنَّمَا خَرَجْتُ لِطَلَبِ النَّجَاحِ وَالصَّلَاحِ فِي أُمَّةٍ جَدِّي مُحَمَّدٌ صلی الله علیه و آله و سلم، أُرِيدُ أَنْ أَمُرَ بِالْمَعْرُوفِ وَأَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ، وَأَسِيرَ بِسِيرَةِ جَدِّي مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله و سلم، وَسِيرَةِ أَبِي عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، وَسِيرَةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمُهَدِيِّينَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ».

به نظر می‌رسد این حدیث با همین ضبط، پذیرفتنی نیست و نمی‌توان آن را به امام علیه السلام نسبت داد. دلیل آن، مشکلاتی است که در ادامه بدان می‌پردازیم.

این حدیث در دو بخش بررسی می‌شود؛ نخست، اختلاف نسخه‌های حدیث در آثار متأخر از ابن‌اعثم، سپس محتوای آن، واکاوی می‌شود. (ابن‌اعثم، ۱۴۱۱ق، ج ۵: ۲۱).

پس از ابن اعثم، در گذشته به سال ۳۱۴ق، این وصیت در سه کتاب گزارش شده است:

۱. ابن شهر آشوب؛ در گذشته به سال ۵۸۸ق (ابن شهر آشوب، ۳۷۹ق، ج ۴: ۸۹)، آن را بدون عبارت «وَسِيْرَةَ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِيْنَ الْمُهْدِيْنَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ» روایت کرده است.
۲. مستوفی هروی؛ مترجم الفتوح، که در قرن ششم می زیسته، بخش «وَسِيْرَةَ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِيْنَ الْمُهْدِيْنَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ» را ترجمه نکرده است (مستوفی هروی، ۱۳۷۲ش: ۸۳۳).
۳. خوارزمی؛ (د. ۵۶۷ق) نیز این وصیت را از ابن اعثم گزارش کرده است. وی در این نقل، عبارت «وَسِيْرَةَ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِيْنَ الْمُهْدِيْنَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ» را آورده است (خوارزمی، ۱۴۲۳ق، ج ۱: ۲۷۳).

از اختلاف این سه گزارش، روشن می شود که در نسخه های الفتوح ابن اعثم اختلاف وجود داشته و عبارت «وَسِيْرَةَ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِيْنَ الْمُهْدِيْنَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ» در برخی نسخه ها بوده و در برخی نبوده است؛ از این رو نمی توان با اطمینان، این بخش را جزئی از وصیت نام برده دانست.

گذشته از اختلاف نسخه های الفتوح، در نامه ای که امام حسین علیه السلام بصریان را به همراهی با خود دعوت کرده است، آنان را به کتاب خدا و سنت پیامبر فرا می خواند و در آن سخنی از خلفای راشدین نیست (طبری، ۱۳۸۷ق، ج ۵: ۳۵۷).

نکته در خور توجه آن است که از این گزارش الفتوح برمی آید که مراد از خلفای راشدین پس از پیامبر صلی الله علیه و آله، جز علی بن ابی طالب علیه السلام نیست؛ چرا که نام علی بن ابی طالب علیه السلام آمده است؛ بنابراین مقصود از خلفای راشدین، سه خلیفه دیگر، یعنی ابوبکر، عمر و عثمان است. با وجود این، اینکه عنوان «خلفای راشدین» به چه کسانی اطلاق می شد، محل اختلاف است. تا جایی که می دانیم، به لحاظ تاریخی، تطبیق عنوان «خلفای راشدین» بر افراد، تا قرن دوم و گاه تا قرن سوم، محل اختلاف بوده است.

دهه ششم قرن اول هجری، مروان بن حکم، ابوبکر، عمر و عثمان را خلفای راشدین دانست (ابن اعثم، ۱۴۱۱ق، ج ۴: ۳۳۴). در ادامه، عبدالله بن زبیر در دهه هفتم هجری، این عنوان را شامل ابوبکر و عمر نیز دانسته است (ابن اعثم، ۱۴۱۱ق، ج ۵: ۱۴۹). لیث بن سعد (د. ۱۷۵ق)، خلفای راشدین را، ابوبکر، عمر، عثمان و عمر بن عبدالعزیز دانسته است

(ابن معین، ۱۳۹۹ق، ج ۴: ۴۹۱). سفیان ثوری (م. ۱۶۱ق)، شافعی (م. ۲۰۴ق) و ابن عیاش (م. ۱۷۳ق)، خلفا را پنج نفر دانسته و علی بن ابی طالب را بر چهار نفر دیگر (ابوبکر، عمر، عثمان و عمر بن عبدالعزیز) افزوده اند (ابن کثیر، ۱۴۰۷ق، ج ۹: ۲۰۰). همچنین هشام بن عمار (م. ۲۴۵ق) خلفای راشدین را همان پنج نفر پیش گفته دانسته است (ابن عساکر، ۱۴۱۵ق، ج ۷۴: ۳۴). احمد بن حنبل (م. ۲۴۱ق) نیز ابوبکر، عمر، عثمان و علی را در شمار خلفای راشدین آورده است (ابن عساکر، ۱۴۱۵ق، ج ۳۹: ۵۰۸).

این اختلافها، نشان می دهد که عبارت «وَسَيَرَةُ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمَهْدِيِّينَ رَضِيََ اللَّهُ عَنْهُمْ» پس از تثبیت اصطلاح «خلفای راشدین» بر مصدق مشخص، پدید آمده، سپس در دوره های بعد، به متن وصیت در تاریخ ابن اعثم افزوده شده است.

منابع

- ابن اعثم، محمد بن علی (۱۴۱۱ق)، الفتوح، بیروت، دارالأضواء.
- ابن کثیر، اسماعیل بن عمر (۱۴۰۷ق/۱۹۸۶م)، البداية و النهاية، بیروت، دارالفکر.
- ابن معین، یحیی (۱۳۹۹ق / ۱۹۷۹م)، تاریخ ابن معین (روایة الدورى)، مکه، مرکز البحث العلمی و احیاء التراث الاسلامی.
- ابن شهر آشوب، محمد بن علی (۱۳۹ق)، مناقب آل ابی طالب، قم، علامه.
- ابن عساکر، علی بن حسن بن هبة الله (۱۴۱۵ق)، تاریخ مدینة دمشق، بیروت، دارالفکر.
- خوارزمی، موفق بن احمد (۱۴۲۳ق / ۱۳۸۱ش)، مقتل الحسین، قم، انوار الهدی.
- طبری، محمد بن جریر (۱۳۸۷ق / ۱۹۶۷م)، تاریخ الرسل و الملوک، قاهره، دارالمعارف.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی